

רבי חיים יוסף דוד אזולאי

החיד"א, שליח ארץ ישראל שכתב מדף שלם של ספרים בדרכים

בכל בית מדרש ספרדי, ובהרבה בתי מדרש אשכנזיים, יש מדף שלם של ספרים שעל כולם חתום אותו אדם. ספרי הלכה וספרי מוסר, פירושים על התורה ועל ההגדה, תפילות ותיקונים, ואפילו ספר שמספר על כל גדולי ישראל לדורותיהם. מאה ועשרים ושניים חיבורים. ואת רובם כתב אדם שבילה שנים ארוכות בדרכים, על גבי ספינות ועגלות, כשליח של עניי ארץ ישראל. זה רבי חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א.

הוא נולד בירושלים ונסתלק בליבורנו שבאיטליה, ואחרי יותר ממאה וחמישים שנה חזר הביתה, אל הר המנוחות בירושלים. ובין לבין עבר כמעט את כל העולם היהודי, ובכל מקום השאיר אחריו אור.

ילד בירושלים

רבי חיים יוסף דוד נולד בירושלים בשנת ה'תפ"ד (1724). אביו, רבי רפאל יצחק זרחיה אזולאי, היה נינו של המקובל הגדול רבי אברהם אזולאי, בעל "חסד לאברהם", שעלה מפאס שבמרקו והתיישב בחברון. ואמו, שרה, הייתה ממשפחה אשכנזית, בתו של מקובל שעלה לירושלים עם רבי יהודה החסיד. כבר בהולדתו התחברו בו ספרדים ואשכנזים, ומקובלים משני הצדדים.

בתולדות החיד"א שנדפסו בשם הגדולים מסופר שנולד בחודש השביעי, קטן וחלש, וחשבו שאינו בחיים. סבתו נכנסה אליו, הרגישה שעוד יש בו נשמה, עטפה אותו בצמר גפן וחיממה אותו, והתינוק חי.

יש בסיפור הזה משהו שקשה לשכוח. כמה ספרים, כמה הלכות, כמה תפילות שאנחנו אומרים עד היום, תלויים ברגע אחד שבו סבתא אחת לא ויתרה, ועטפה תינוק קטן בחום של אהבה. אני חושב שכל סבתא שמחבקת נכד צריכה לדעת את הסיפור הזה.

אביו קרא לו בשמו האחרון, יוסף, ואת המילים שכתב עליו האב "והבן יקיר לי בני בכורי יוסף" העתיק החיד"א בעצמו לאחד מספריו. לכן נקרא ספרו הראשון "שער יוסף".

הרבנים של ירושלים

החיד"א למד אצל גדולי ירושלים. רבו המובהק היה רבי יונה נבון, שהרגיל אותו לכתוב תשובות בהלכה. הוא למד גם בישיבת "כנסת ישראל" אצל רבי חיים בן עטר, האור החיים הקדוש, ולמד בחברותא עם רבי יום טוב אלגאזי. ובישיבת המקובלים "בית אל" ישב בחבורתו של הרש"ש, רבי שלום שרעבי.

ומסופר שכשביקש מן הרש"ש ללמוד ממנו את חכמת הקבלה, השיב לו הרש"ש שעדיין צעיר הוא, ושיעסוק קודם בתורת הנגלה, ובסוף ישיג את דרך האמת מעצמו. וכך היה.

על רבו האור החיים שמר החיד"א אהבה כל ימיו. הוא שכתב את נוסח המצבה על קברו בהר הזיתים, ובספרו "שם הגדולים" העיד על גדולת רבו ועל קדושתו, וסיפר שבפולין התחילו להעריך את פירושו על התורה משום שהבעל שם טוב גילה את גדולת נשמתו.

הוא נשא לאישה את רחל, בת רבי ניסים ברכה מחכמי ירושלים, ונולדו להם בנים ובנות. שני הבנים, רבי אברהם ורבי רפאל ישעיה, הלכו לימים בדרכו, והיו גם הם שליחים של ארץ ישראל.

השליח

באותם ימים חיו יהודי ארץ ישראל בעוני גדול, והקהילות שלחו את גדולי החכמים לחוץ לארץ, לאסוף כסף להחזקת היישוב. השליח הזה נקרא "שד"ר", שליחא דרבנן. בחורף ה'תקי"ג יצא החיד"א לשליחותו הראשונה, בשליחות קהילת חברון, ושב לירושלים רק בניסן ה'תקי"ח (1758), אחרי שש שנים.

בשנת ה'תקכ"א (1761) הציעה לו הקהילה הספרדית והפורטוגזית באמסטרדם, מן הגדולות בעולם, להיות החכם שלה. הוא סירב, ונשאר בירושלים לכהן כדיין. אחר כך שימש חמש שנים רב ואב בית דין באלכסנדריה של מצרים, ומשם חזר והתיישב בחברון, בעיר של סבו הגדול.

ובערב ראש חודש חשוון ה'תקל"ג (1772) יצא לשליחותו האחרונה. ממנה כבר לא חזר.

הוא עבר במצרים ובתוניס, באיטליה, בצרפת, בהולנד ובגרמניה. ישב לשולחנם של גדולי הדור, ובהם רבי יעקב יהושע פאלק, בעל "פני יהושע", ובכל מקום שהגיע נכנס לספריות ולארכיונים ועיין בכתבי יד עתיקים. בספרייה המלכותית של פריז קיבל רשות שלא ניתנה כמעט לאיש, להוציא כתב יד ולהעתיק ממנו, והוא עצמו כתב בהתרגשות:

"ונתנו לי ספר בכת"י והוא נימוקי ר"י הראשון על החומש להעתיקו והוא פלא לקחת משם ספר אפילו בדפוס ומכ"ש מספרי כת"י של מלך"

מעגל טוב, כמובא בתולדות החיד"א שבשם הגדולים

את כל הדברים האלה, ועוד הרבה, רשם ביומן מסע שקרא לו "מעגל טוב". יש בו חשבונות של כל פרוטה שאסף לעניי חברון וארץ ישראל, תיאורים של קהילות ישראל באירופה ובצפון אפריקה, ביקורים בארמון ורסאי ובספרייה של פריז, ופגישות עם רבנים ועם שרים.

"ועולם חשך בעדי"

ובתוך השליחות הזאת עבר עליו אחד הרגעים הקשים בחייו. בשנת ה'תקל"ד, כשהיה בתוניס, הגיע אליו מכתב שבו נודע לו שאשתו רחל, אשת נעוריו, נפטרה כמה חודשים קודם לכן. וכך רשם ביומנו:

"ועולם חשך בעדי והיתה יחידה בדור בחכמה בצניעות נקיות"

מעגל טוב, כמובא בתולדות החיד"א שבשם הגדולים

הוא ישב שעה על הקרקע, יחף, ובכה לבדו, ואיש מאנשי הבית לא ידע. אחר כך קם, רחץ את פניו, ושמר את האבל בלבו, כי חשש שאנשי המקום ילחצו עליו לשאת אחת מבנות הקהילה ולא ייתנו לו לשוב לדרכו. החיד"א עצמו מתאר שהעצב לא עזב אותו זמן רב, ושלפעמים לא היה לו כוח לשבת בסעודות עם מארחיו.

אנחנו רגילים לחשוב על גדולי ישראל כמו על אנשים שאין להם צער. והנה החיד"א, הגאון שכתב עשרות ספרים, יושב לבד על הרצפה בעיר זרה ובוכה על אשתו. הוא אהב אותה. והתורה שלו לא באה במקום הלב, היא באה מתוכו.

לימים, אחרי שהשתקע בליבורנו, נשא שם לאישה את רחל בת רבי משה הלוי מפיזה, וחיוו שבו להיות חיי בית.

ליבורנו

בשנת ה'תקל"ח (1778) השתקע החיד"א בליבורנו, עיר הנמל הגדולה של טוסקנה, שבה ישבה קהילה יהודית עשירה ומלאה תורה. הוא קיבל עליו משרה רק בתנאי שיוכל להקדיש את זמנו לכתיבת ספריו ולהדפסתם. ואכן, רוב ספריו נדפסו שם.

נמל ליבורנו, ציור של יאקוב פיליפ האקרט משנת 1779, שנה אחרי שהשתקע בה החיד"א

ובכל שנות נדודיו נשאר שליח של ארץ ישראל, בענווה גדולה. כשהיה בפריז כתב ביומנו שמחשיבים אותו הרבה יותר ממה שהוא יודע. ובתוניס, אחרי דרשה ארוכה שהקהל התפעל ממנה, כתב שהוא מכיר את חסרונו, והוסיף

משפט שמגלה למה כל זה היה חשוב לו כל כך. אנשים אמרו שאין עוד תלמידי חכמים הגונים בארץ ישראל, משום שראו שליחים שלא היו גדולים בתורה, ולכן:

"הייתי מתחנן לפני ה' המרחם על כל, שלכבוד א"י יחוננו חכמה ורוחב לב"

מעגל טוב, כמובא בתולדות החיד"א שבשם הגדולים

הוא לא ביקש חכמה בשביל עצמו. הוא ביקש אותה בשביל הכבוד של ארץ ישראל.

המקובל הנסתר

החיד"א היה מקובל גדול, מבני החבורה של הרש"ש בבית אל, ונכדו של בעל "חסד לאברהם". אבל את הקבלה שלו הסתיר. מסופר שכשהיה בתוניס, באו אליו מקובלים מקומיים לשאול אותו בסודות, והוא השיב להם בלשון נופל על לשון: "אין כאן קבלות". השליחים מארץ ישראל נהגו לתת קבלות על התרומות, והוא, שהיה מפורסם בחכמת הקבלה, אמר להם שאין לו קבלות למסור.

ובכל זאת, את הקבלה אפשר למצוא בכל ספריו. ב"מחזיק ברכה" כתב הלכות תפילה על פי מנהגי המקובלים. בספרו "עבודת הקודש" חיבר תפילות, תיקונים והנהגות, ובהם "יוסף בסדר" ו"שומר ישראל". וביומנו נשארה רשימה של הנהגות שקיבל על עצמו בלי נדר: להיזהר מגאווה, מכעס ומעצבות, ללמוד ספר הזוהר, לגמור את ספר תהלים בכל לילות ראש השנה, ובליל הושענא רבה ללמוד דפים רבים בזוהר.

ובמצרים, בשנת ה'תקכ"ד, הגיע לידו כתב יד של רבי חיים ויטאל, והוא שקע בלימודו. וכך כתב ביומנו:

"ובעוד שהייתי מעמיק בו נתנמנמתי וראיתי למהרח"ו ז"ל והייתי שואל שאלה ממנו והשיב לי

ונתן לי כוס יין לשתות והייתי שמח הרבה"

מעגל טוב, כמובא בתולדות החיד"א שבשם הגדולים

תלמיד של האור החיים ושל הרש"ש, שרבי חיים ויטאל, תלמידו של האר"י, מוזג לו כוס יין בחלום. השרשרת של המקובלים נמשכת מדור לדור.

הספרים

ברשימה המעודכנת של ספרי החיד"א נמנו מאה ועשרים ושניים חיבורים, וכחמישים מהם הדפיס בעצמו בחייו. הוא כתב על הלכה, מדרש, קבלה, תנ"ך, מוסר ותולדות ישראל, ושילב בהם דברים רבים של חכמים ראשונים שמצא בכתבי יד בדרכיו. אלה כמה מן החשובים שבהם:

שם הגדולים

ספר תולדות החכמים והספרים

אוצר של חכמי ישראל ושל ספריהם לדורותיהם, בשני חלקים: מערכת הגדולים ומערכת הספרים. נקרא על שם הפסוק "ועשיתי לך שם כשם הגדולים אשר בארץ". עד היום כל מי שחוקר את תולדות חכמי ישראל פותח אותו.

ברכי יוסף

פירוש על השולחן ערוך

חיבור הלכה גדול על השולחן ערוך, שמלקט את דברי הראשונים והאחרונים, ובהם רבים שנשארו בכתבי יד ולא הגיעו לדפוס. יחד עם "שירי ברכה" ו"מחזיק ברכה" הוא מן היסודות של פסיקת ההלכה הספרדית.

מעגל טוב

יומן המסעות

היומן שבו תיעד את שליחויותיו: הדרכים, הקהילות, הספריות, החשבונות של כל תרומה, והרגעים האישיים. מסמך נדיר של חיי היהודים במאה השמונה עשרה, דרך עיניו של חכם גדול.

מחזיק ברכה

הלכות תפילה על פי המקובלים

על חלקי אורח חיים ויורה דעה שבשולחן ערוך. החלק הראשון עוסק במיוחד בענייני תפילה על פי מנהגי המקובלים, ושם רואים איך הקבלה שלו יורדת אל ההלכה.

עבודת הקודש

שבעה חיבורים קטנים לעבודת ה'

הנהגות, מוסר, פסקי הלכות, תפילות ותיקונים, ובהם "וסף בסדר" ו"שומר ישראל". תפילות רבות שחיבר נדפסו בסידורים ונפוצו בכל קהילות ישראל.

חיים שאל

שאלות ותשובות

תשובות בהלכה לשאלות שהגיעו אליו מכל העולם, גם מגדולי הרבנים בדורו, שראו בו את הכתובת לדבר הקשה.

לב דוד

פרקי מוסר ותשובה

ספר מוסר, שחמשת פרקיו הראשונים הם קונטרס בענייני תשובה שהעתיק החיד"א מכתב יד של רבי חיים ויטאל.

חומת אנ"ך

פירוש על התנ"ך

פירוש על התורה, הנביאים והכתובים, שנדפס בפיסא בשנים האחרונות של חייו. לצדו כתב פירושים רבים נוספים על התורה, כמו "נחל קדומים" ו"ראש דוד".

וגם בהגדה של פסח כתב חמישה פירושים, ועל מסכת אבות ועל אבות דרבי נתן שלושה, ועל ספר תהלים שניים. מדף שלם של ספרים, כמו שכתבנו בתחילה.

מופתים ועדויות

בתולדות החיד"א שנדפסו בשם הגדולים נאספו סיפורים רבים, חלקם מפי בני דורו וחלקם מפי זקנים ששמעו מהם. נביא כמה מהם, כפי שהם מסופרים שם.

◆ הים שנה

מסופר שכשהפליג מתוניס בשנת ה'תקל"ד, היו נוסעי הספינה בסכנת חיים בסערה, והחיד"א התפלל, ותוך רגע נח הים מזעפו.

ומסופר שבחורף אחד בצרפת הגיע בעגלתו אל נהר שוטרף, שעגלות רבות עמדו על שפתו ולא העזו לעבור. החיד"א אמר לעגלון להיכנס ולא לפחד, והם עברו בשלום, ושאר העגלונים ראו ותמהו.

◆ **ברכה לבית**

ובעיר האג שבהולנד בירך את אשת מארחו, שלא נפקדה בילדים חמש עשרה שנה, ומסופר שמאותה ברכה ואילך נראו בה סימנים שהיא מעוברת.

הסתלקותו

החיד"א נסתלק בליבורנו בי"א באדר ה'תקס"ו (1806), בן שמונים ושתיים שנים, ונקבר שם.

ובקברו בליבורנו לא נשאר. בשנת ה'תשט"ז יזם הרב הראשי לישראל, הרב יצחק ניסים, להעלות את עצמותיו לארץ ישראל. אחרי שנים של מאמצים, ובהסכמת קהילת ליבורנו ורבה, הועלו עצמותיו לירושלים בשנת ה'תש"ך (1960), ונקברו בהר המנוחות.

ציון החיד"א הקדוש בהר המנוחות בירושלים

תחשבו על זה. ילד שנולד בירושלים ונלחם על חייו בחודש השביעי, יצא בבחרותו לשליחות של ארץ ישראל, ביקש חכמה "לכבוד א"י", ונסתלק רחוק ממנה. ואחרי מאה וחמישים וארבע שנים, השליח חזר הביתה. מעליו עומד היום אוהל קטן, ויהודים מכל העדות באים להתפלל שם, בעיקר ביום ההילולא שלו, י"א באדר, בימי השמחה של חודש אדר.

האוהל מעל ציון החיד"א בהר המנוחות

מה הוא משאיר לנו

החיד"א לימד שאפשר לכתוב ספרים גם בדרכים, על ספינה, בעגלה, בחדר של אכסניה. שאדם יכול להיות שליח כל חייו, ולא לשכוח לרגע את מי הוא מייצג. והוא לימד שענווה אמיתית היא לבקש מה' חכמה, לא בשביל הכבוד שלך, אלא בשביל הכבוד של ארץ ישראל ושל התורה.

הוא לימד גם שמותר לבכות. שגדול בתורה אוהב את אשתו ומתגעגע אליה, ושהלב השבור לא מפריע לאדם להמשיך ולבנות.

ומי שיפתח היום את אחד מספריו, ילמד הלכה אחת או יאמר תפילה אחת שחיבר, כבר מצטרף לשליחות שלו.

זכותו של רבנו החיד"א הקדוש זיע"א תגן עלינו ועל כל עם ישראל, ונזכה לראות בבניין ירושלים ובכבוד ארץ ישראל, במהרה בימינו, אמן.

מקורות

מעגל טוב; שם הגדולים, ובו "תו חיים, תולדות חיד"א" (מהדורת קרענגיל); שם הגדולים, מערכת ספרים, אות א (אור החיים); ברכי יוסף; מחזיק ברכה; עבודת הקודש; חיים שאל; לב דוד; חומת אנ"ך; דברי הימים א יז, ח.

קרדיט תמונות: נמל ליבורנו בסערה ונמל ליבורנו משנת 1779, ציורים של יאקוב פיליפ האקרט, נחלת הכלל; ציון החיד"א בהר המנוחות, צילום Yeudameir, ברישיון CC BY-SA 4.0; האוהל מעל ציון החיד"א, צילום Yydl, נחלת הכלל. כולן דרך Wikimedia Commons.

המימד הנוסף · הרב יוסף ביטון שליט"א

050-590-1349 · ravbiton.com · לפניה מכובדת ולשותפות בהפצת תורת הקבלה